סימן ד

שינוי במלאכות שביעית

ראשי פרקים

א. שינוי במלאכות שביעית

ב. שינוי במצוות לא תעשה ועשה בשביעית

ג. השינוי לפי תכלית הפעולה

* * *

א. שינוי במלאכות שביעית

האם הזורע בשביעית ביד שמאל במקום ביד ימין חייב או פטור?

במס' שבת (ק"ג א'): "בשלמא אימין ליחייב, משום דדרך כתיבה בכך, אלא אשמאל אמאי, הא אין דרך כתיבה בכך?" **משמע שכתיבה בשמאל מותרת מהתורה בשבת. וכן פסק הרמב"ם בפי"א מהל' שבת** (הל' י"ד): "הכותב בשמאלו, או כלאחר ידו, ברגלו, בפיו ובמרפקו — פטור", **עפ"י הסוגיא הנ"ל ועפ"י המשנה שם** (ק"ד ב').

ובאגלי טל בפתיחה (ג') **הקשה, מדוע הכותב גט בשמאל כשר ובשבת פטור? והביא בשם הב"ש והח"מ והפר"ח באה"ע** (סי' קכ"ג) **שחילקו בין שבת, שיש בה דין מלאכת מחשבת ולכן שינוי פטור, לבין גט שאין בו דין מלאכת מחשבת ולכן שינוי אינו מבטל את הגט. והוא הקשה עליהם מזורע בעציץ שאינו נקוב, שפטור בשבת משום שאין דרך זריעה בכך, ושם א"א לומר שפטור משום מלאכת מחשבת, שהרי עושה את הזריעה כדרכו, ורק המקום בו הוא זורע שונה משדה רגיל, וע"כ הפטור אינו רק מצד מחשבת האדם, שאין מלאכתו מלאכת מחשבת, שהרי מצדו מלאכת מחשבת היא, והפטור הוא רק מצד המקום שאינו דרך זריעה, וע"כ לאו משום מלאכת מחשבת הוא, אלא משום שאין דרכו בכך. א"כ גם בגט נאמר שכל שאין דרך כתיבה בכך לאו כתיבה היא. וכן הביא מאכילה שלא כדרכה והנאה שלא כדרך הנאתה, וביאה לבית המנוגע שלא כדרך ביאה והקטרה שלא כדרכה, שבכולם אין מעשיו מועילים לחייבו, לטמאו ולהכשיר קרבנו, משום שאין דרכן בכך, ומדוע כתיבת גט שלא כדרכה שמה כתיבה? והוא תירץ שיש לחלק בין שינוי בפועל לשינוי בנפעל. שינוי בנפעל מועיל בכל התורה כולה, במאכל שאינו ראוי לאכילה, בהנאה שאינה ראויה להנאה וכדו'. ולכן גם זריעה בעציץ שאינו נקוב אין שמה זריעה לאו דוקא בשבת אלא בכל התורה** (כגון בכלאים, בנחל איתן וכדו'). **אך שינוי בפועל, שאין עמו שינוי בנפעל, מועיל רק בשבת. משום שמלאכת מחשבת אסרה תורה, ומעשה הנעשה ע"י האדם כלאחר יד, אע"פ שבתוצאותיו לא מורגש שינוי, אינו מלאכת מחשבת. ומשום כך בגט, מכיון שאין שינוי בנפעל, אלא הכתב קריא ככל כתב אחר, וכל השינוי הוא רק מצד הפועל, ששינה וכתב בשמאלו, כתיבתו כשרה.**

ולפי"ז גם בשביעית הדבר תלוי אם יש בה דין מלאכת מחשבת כבשבת או לא. שאם נאמר שאין בה דין מלאכת מחשבת דינה כגט ששינוי בפועל אינו פוטרה מאיסור שביעית. ושיטת התוספות בגיטין (מ"ד ב') ובמו"ק (י"ג א' ד"ה נטייבה) שבשביעית אין דין מלאכת מחשבת. וכן היא כנראה גם שיטת התוספות בסנהדרין (כ"ו א' ד"ה לעקל ועי"ש במהרש"ל ומהרש"א). אולם שיטתם בשבת (ע"ג ב' ד"ה זומר, שלא תירצו כתירוצם בסנהדרין) ושיטת רש"י במס' מו"ק (ג' א' ד"ה תולדות) ששביעית דינה כשבת לענין מלאכת מחשבת. (ועי' מה שכתבנו ב"מלאכת מחשבת בשביעית" לעיל סימן ב').

(אמנם בהגהה במלאכת חורש [סס"ק א'] כתב האג"ט ששינוי מועיל בשביעית כמו בשבת, אלא שהוא כתב כן רק לסוברים שמלאכת מחשבת חלה גם על שביעית, אך לסוברים שמלאכת מחשבת לא חלה על שביעית אין שינוי מועיל להתיר את מלאכותיה).

ב. שינוי במצוות לא תעשה ועשה בשביעית

ויש להעיר על דברי האג"ט מהמבואר בשו"ע או"ח (סי' ל"ב ס"ה): "צריך שיכתוב בימינו... ואם כתב בשמאל פסול, אם אפשר למצוא אחרים כתובים בימין". ומקורו בספר התרומה, שהסתפק אם תפילין בשמאל כשרות או פסולות, ומשמע שאע"פ שהשינוי הוא בפועל ולא בנפעל התפילין אולי פסולות. וא"כ גם בשביעית יש להסתפק שמא שינוי פוטר, אפילו למ"ד שאין דין מלאכת מחשבת בשביעית.

אולם הגר"א בביאורו לשו"ע שם (ס"ק ט"ז) הוכיח מביצה (י"ג ב') שגמר מלאכה לענין מעשר אינו נחשב לגמר מלאכה גם לענין שבת משום שמלאכת מחשבת אסרה התורה בשבת. וה"ה לתפילין, שינוי אינו פוסלם, אע"פ שלענין שבת שינוי פוטר, בגלל מלאכת מחשבת. וכתב שם: "ושאר הפוסקים לא הזכירו". כלומר ספיקו של סה"ת אינו מוסכם על רוב הפוסקים. ופסק השו"ע להעדיף תפילין שנכתבו בימין הוא להידור מצוה בלבד.

מיהו י"ל שאפילו אם נאמר שהתפילין שכתבן בשמאל פסולות, הוא משום שקדושת התפילין תלויה גם **בכותב**, שיהיה ישראל זכר ושיכתוב לשמה ויתר הלכות תפילין, ולכן כשכתב בשמאל פסול. משא"כ שביעית שהחיוב בה הוא משום "ושבתה הארץ", ומבחינת שביתתה של הארץ אין נפ"מ מי חורש וזורע, ישראל או נוכרי, כדרכו או שלא כדרכו, כל שבחריש עצמו אין שינוי. (אולם הניחא לשיטת המהרש"ל, אך לחולקים עליו וסוברים שרק ישראל מוזהר בשביתת הארץ הדבר תלוי גם בפועל. ועי' סי' י' אות ג').

ומצאתי להגרצ"פ פרנק שכתב כן בכרם ציון (החדש שי"ל בשנת תשל"ט) הלכות שביעית (פ"א בגאון צבי אות ג') שהגר"י קלמס הוכיח מתוס' מו"ק (ד' ע"ב ד"ה מפני) שחרישה בשינוי מותרת. משמע שלא רק בלאו אינו עובר אלא גם בעשה. אע"פ שמסתבר שרק מצד האדם מועיל השינוי ולכן אינו עובר בל"ת, אך מצד השדה אין נפ"מ בשינוי ועובר בעשה של "ושבתה **הארץ**". ומוכח מכאן שכל שאינו עובר בלאו גם בעשה אינו עובר. ודחה שם הרה"ג ר' פייבל, שאיסור החרישה אינו מצד הקרקע אלא מצד האדם, שהרי ע"י החרישה לכשעצמה האדמה אינה מצמיחה עדיין, וכל איסורה הוא רק משום הכנה לזריעה ולכן שינוי מועיל. (ויש להעיר על הנחתו שרק צמיחה היא עבודת קרקע. יתכן שגם פליחת הקרקע ע"י חרישה היא עבודתה).

ולמדנו מדבריו שבזריעה שינוי לא יועיל, משום שהשינוי מועיל רק מצד האדם שלא יעבור על "שדך לא תזרע", אך לא מצד הקרקע, שלה אין נפ"מ כיצד נזרעה, ועובר על "ושבתה **הארץ**".

מיהו עיין שבה"א למרן הרב קוק זצ"ל (קו"א אות א' עמ' פ"ט) שאף הוא הסיק כהגר"י קלמס שהעשה לא בא להוסיף על הלאו, וכל שאינו עובר בלאו אינו עובר בעשה, ועפי"ז התיר אמירה לנוכרי בשביעית. ובמק"א (עי' להלן סימן י' אות א' [ב']) תלינו את השאלה אם העשה מוסיף על הלאו במחלוקת אם לוקין על החרישה ולהלכה קי"ל שאין לוקין על חרישה. ונמצא שאין העשה מוסיף על הלאו וא"כ כל שאינו עובר על הלאו, כגון בשינוי, **גם** על העשה אינו **עובר**. (וכן משמע מהחזו"א — שביעית כ"ב ה' — שמתיר זריעה בערב שביעית כשההשרשה נעשית בשביעית). ונמצא ששינוי מועיל בשביעית, גם בזריעה, ואפילו על העשה של "ושבתה הארץ" אינו עובר.

ג. השינוי לפי תכלית הפעולה

ואעפ"כ נראה ששינוי אינו מועיל בשביעית. ואע"פ שהוכחנו שהעשה לא בא להוסיף על הלאו, מסתבר שהלאו והעשה משלימים זה את זה. וכל איסורו של הלאו המוטל אקרקפתא דגברא לא בא אלא כדי שיישמר העשה המוטל על **הקרקע**. אלא שהתורה לא אסרה זריעה ממילא, שהרי זוהי דרכו של עולם, שזרעים מתעופפים ברוח וצומחים בשדות מאליהם, ועל דרך מה שכתבו התוספות בר"ה (ט' ב' ד"ה ומותר). ומשום כך אין איסור אמירה לנוכרי בשביעית, משום שזריעה על ידי נוכרי כמוה כזריעה ממילא, שנוכרי אדעתא דנפשיה קעביד. אך בשינוי (וכן בגרמא), שהזריעה נעשית ע"י האדם, אלא שנעשתה בשינוי מצידו, ואילו בשדה עצמה אין השינוי מורגש, התכלית של האיסור, שהשדה נזרעה, הושגה.

וכתיבת גט תוכיח. שהרי גם בגט אמרה התורה "וכתב" שהכתיבה צריכה להיות ע"י מעשה הבעל, או הסופר, וכתיבה ע"י גוי פסולה. וכתיבה ע"י ישראל אחר מועילה רק בתורת שליחות (עיין תוס' גיטין כ"ב ב'). ובכל זאת כתיבה בשינוי לא פוסלת את הגט, וה"ה בתפילין לרוב הפוסקים. ונמצא שכל מקום שהתורה התכוונה לתכלית, אעפ"י שדרשה מעשה גברא, אין השינוי בגברא מבטל את המעשה, שהרי התכלית נעשתה כנדרש. וא"כ ה"ה בשביעית. אע"פ שהתורה אמרה "שדך לא תזרע" — דהיינו **שהאדם לא יזרע** — הרי עיקר תכליתה **שהשדה** לא תזרע, וזוהי כוונתה בהוסיפה את העשה "ושבתה הארץ", וא"כ מה בכך שהאדם שינה בצורת זריעתו, סו"ס השדה נזרעה כדרכה.

ואע"פ שהתוספות במו"ק (ד' ב' ד"ה מפני) כתבו שחרישה בשינוי לאו מלאכה היא ומותרת, י"ל או כהרה"ג ר' פייבל שחרישה כל איסורה הוא רק מצד האדם (ואכן להלכה אין לוקין על חרישה, ולכל היותר יש בה עשה בלבד — עיין רמב"ם ריש הל' שמיטה — ולפוסקים אחרים אינה אסורה אלא מדרבנן — עיין שבה"א שם), א"נ י"ל שהתוס' מיירי בעשיית אמת המים, שע"י חפירתה נמצא שמכשיר את אגפיה לזריעה. שם השינוי מורגש לא רק בעצם החפירה אלא גם בתוצאות. שהקרקע המקורית לא נחרשה אלא הוסיף עליה

עפר תחוח מתוך האמה. ועוד, שאמת המים תוכיח ששטח זה לא נחרש כמקובל, אלא העפר הוצא מתוך האמה.

וכן מה שמצינו היתר לקצור ולבצור בשינוי (שביעית פ"ח מ"ו) גם שם השינוי מורגש בכמות הקצירה ואיכותה, ולא רק בצורת המעשה מצד האדם. ואין לדמות יתר המלאכות לקצירה ובצירה. מה גם שאיסור קצירה ובצירה אינו מצד מלאכה אלא מצד בעלות, וע"י שינוי, מראה שאינו בעלים. (ועיין מש"כ בזה מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל בהתוה"מ כרך ג' שכל מלאכות שביעית אסורות מצד בעלות. אך גם לדעתו לא נתנה התורה תורת כל אחד ואחד בידו לשנות ולומר שע"י שינוי זה אינו בעלים, ורק בקצירה ובצירה מצינו שהותרו בשינוי). וכ"כ הגרא"ד רוזנטל בכרם ציון הל' שביעית (בהוצאה החדשה משנת תשל"ט פ"ה גידולי ציון הערה ב'), שביתר המלאכות שינוי אסור, והביא רמז לכך ממס' שביעית (פ"ד מ"ו) שבמקום שהתירו מלאכה בשביעית לא הצריכו לשנות, ולכן אמר ר"ע קוצץ **כדרכו**. (ויתר המקומות שהביא שמצינו שינוי בשביעית — הוא שינוי **בתוצאות**, כגון בכמות ההשקאה וכדו').

ובר מן דין. שינוי מועיל רק באופן ארעי, כגון בפקו"נ בשבת, אך במלאכה קבועה הנעשית ימים רבים במשך כל שנת השמיטה, כל שינוי הופך להיות טבע שני ואינו שינוי יותר.

וכן קשה להניח שחקלאים יוכלו לעמוד בהוראה כזו של שינוי מהרגלי עבודתם ויש לחוש לחוכא ואיטלולא. ולא מצינו בדורות הקודמים, כשהתירו מלאכות בשביעית בגלל שעה"ד, שהציעו דרך זו של שינוי. וכל המשנה ידו על התחתונה. ורק שינוי בתוצאות כגון זמירה שלא במקומה הקבוע וכד' יהיה מותר.